

De Regenwaterbak in Appingedam

SCHOON DRINKWATER
VOOR DAMSTERS VANAF 1860

aip groningen

STAD APPINGEDAM
sinds 1327

1. Voorwoord

In het historisch centrum van Appingedam ligt onder het maaiveld een grote regenwaterbak. Deze regenwaterbak is in 1860 door vooraanstaande burgers van Appingedam gerealiseerd ten behoeve van schoon drinkwater voor de bevolking van Appingedam. Deze burgers namen destijds hun verantwoordelijkheid voor het welzijn en de gezondheid van de inwoners van hun stad. Door middel van deze drinkwatervoorziening kregen de burgers de beschikking over schoon drinkwater, afkomstig van het dak van de Nicolaïkerk. Hierdoor konden diverse ziektes worden voorkomen.

Bij de reconstructie van de Kerkpleinen en omgeving in 2006 kwam deze waterbak deels tevoorschijn. Er was toen te zien hoe de regenwaterbak was aangelegd werd gebruikt. Duidelijk was ook dat de bak goede staat verkeerde.

De regenwaterbak is een bijzondere voorziening uit het verleden. Daarom heeft de Stichting Archeologisch Informatiepunt Oost Fivelingo de ambitie om deze regenwaterbak zichtbaar te maken voor een breed publiek. Dit kan door het plaatsen van een glazen plaat in de bestrating boven de waterbak. Door het plaatsten van informatie (op bord en middels QR-code) kan aan de bezoekers het nut en de doelstelling van deze voorziening worden uitgelegd.

De Initiatiefgroep Regenwaterbak, een enthousiaste groep vrijwilligers, onder de hoede van de Stichting Archeologisch Informatiepunt, heeft het initiatief genomen om bovenstaande te realiseren. In dit boekwerkje treft u een nadere toelichting over het ontstaan en gebruik van de regenwaterbak.

Namens het Bestuur van de Stichting Archeologisch Informatiepunt Oost Fivelingo, Initiatiefgroep Regenwaterbak

2. De regenwaterbak bij de Nicolaïkerk te Appingedam

2.1 Historisch Perspectief

Drinkwater is de eerste behoefte van mens en dier. Eeuwenlang gingen mensen dan ook wonen waar water was in de vorm beken, rivieren en bronnen. Reeds in de Oudheid waren er ook putten. In de bijbel is er ongeveer vijftig keer sprake van putten, die vaak fungeerden als ontmoetingsplaats. Als de knecht van Abraham een vrouw zoekt voor Izaäk gaat hij in Mesopotamië bij een put zitten, wetend dat tegen de avond de vrouwen komen om water te halen. Ook de ontmoeting van Jezus met de Samaritaanse vrouw vond plaats bij een put. Toen Josef de zoon van aartsvader Jacob door zijn broers in een droogstaande put werd gegooid moest men hem er later weer uittrekken wat qua vorm doet denken aan de putten die wij kennen.

De mensen die hier plm. 500 jaar voor Chr. naar het kweldergebied kwamen, vestigden zich langs rivieren en riviertjes die uit het binnenland naar zee stroomden omdat het grondwater brak was. Ook groeven ze vaak een dobbe of vijver midden op de wierde waar regenwater werd opgevangen. Dat waren ook hier belangrijke plekken, daar ontmoette men elkaar en misschien waren dat soms ook cultische plekken, waar later kerken verrezen. Bij wierdeaafgravingen heeft men ook meerdere putten gevonden. De ondergrond van de wierden was weliswaar zout of brak, maar regenwater dat sijpelt naar de ondergrond blijft drijven op het zoute water waarmee het zich niet vermengt. In de wierden vormde zich een hoeveelheid grondwater, een lens.

Omdat toen en in later tijd niet iedereen een put of een regenwaterbak had waren velen aangewezen op oppervlaktewater. Dat was ooit tamelijk ongevaarlijk omdat het land nog niet dichtbevolkt was en er weinig vervuilde bedrijvigheid was. Bij toenemende bevolkingsdichtheid en nijverheid gaf dat zeker in de steden problemen omdat grachten, diepen en rivieren ook als riolen werden gebruikt zodat het water werd bevuild met door menselijke

en dierlijke uitwerpselen en straatvuil. Dit veroorzaakte vaak gevaarlijke ziekten als cholera, tyfus en hepatitis, epidemieën en aandoeningen die veel mensenlevens eisten.

In Amsterdam was het water van de Amstel en grachten zo vervuild dat men vanaf de 16^e eeuw water van elders, vooral uit de Vecht haalde. Dat gebeurde met waterschuiten getrokken door paarden. Men kende destijds nog niet het bestaan van bacteriën, maar bemerkte proefondervindelijk dat vuiligheid, waaronder smerig water, ziekten konden veroorzaken, kwalijke, ziekmakende dampen noemde men miasmen.

■ Dobbe op de wierde te Ziallern Oostfriesland

De stad Groningen lag gunstig wat schoon water betreft, de Hunze en de Drentse A brachten schoon water naar de stad, maar de diepen werden verontreinigd door de open riolen binnen de stad. In de 17^e eeuw vaardigden Burgemeesters en Raad tevergeefs de ene ordonnantie na de andere uit om verontreiniging van het oppervlaktewater tegen te gaan.

In 1770 noemde de Groninger hoogleraar, medicus Wouter van Doeveren *"het onderzoek naar ligging en gesteldheid van een gebied, de kwaliteit van het oppervlaktewater en de openbare zindelijkheid de grondslag van der Geneesoeffening"*.

Prof. Dr. Matthias van Geuns (1735-1817) geboren in de stad Groningen, arts aldaar, later hoogleraar te Harderwijk en Utrecht stelde dat de staat zich tegen ziekten net zo moest teweerstellen als tegen militaire vijanden. Hij was de eerste in ons land die een samenhangend geheel van maatregelen ter bevordering van de volksgezondheid presenteerde. Deze zouden de welvaart van de gehele burgerij ten goede komen. De maatregelen bestonden uit het organiseren van een deugdelijke geneeskundige organisatie, zorg

voor gezonde voeding, schone bodem en zuivere lucht. Ook stelde hij maatregelen voor om stinkend water en ander vuil af te voeren. Het nemen van deze maatregelen was volgens hem belangrijker dan het genezen van zieken door geneeskundigen.

Nederland was rond het midden van de 19^e eeuw verpauperd, er was veel armoede, mensen waren verzwakt door honger, deels veroorzaakt door aardappelziekte, geregeld waren er epidemieën en er was veel alcoholisme. Huisvesting, arbeidsomstandigheden, drinkwatervoorzieningen en riolering waren slecht. Vooral onder de armen waren de ziekte- en sterftcijfers hoog.

De levensverwachting was destijds voor mannen 38,3 jaar voor vrouwen 47,9 jaar, de zuigelingensterfte bedroeg 20%.

In diezelfde tijd liet een groep hervormingsgezinde artsen, aangevuld met ingenieurs, bestuurders en politici van zich horen. Hun belangrijkste missie was het bevorderen van de hygiëne, het belang daarvan werd door hen zodanig uitgedragen dat ze Hygiënisten werden genoemd. Ze streefden naar verbetering van de volksgezondheid door betere huisvesting, arbeidsomstandigheden, drinkwatervoorziening en riolering. De Groningse medicus Levy Ali Cohen (1817-1889) was een vooraanstaand lid binnen deze beweging.

In Amsterdam waren vanaf ongeveer 1840 plannen ontwikkeld om een waterleidingnet aan te leggen, maar men schrok terug voor de kosten, steeds was geld een probleem. Het Vecht- en Lekwaterleidingplan van 1845 sneuvelde om die reden. In hetzelfde jaar kwam men op het idee om drinkwater te betrekken uit de duinen bij Brouwerskolk, welk plan door het Rijk werd goedgekeurd in 1847. Ook weer om financiële redenen konden de Amsterdammers pas in 1853 drinkwater uit de duinen proeven, water dat door de Amsterdamsche Duinwater-Maatschappij onder voorzitterschap van de bekende schrijver en landsadvocaat Jacob van Lennep aan de stad werd geleverd.

In 1851 kwam de Gemeentewet van Thorbecke tot stand een uitvloeisel van de Grondwet van 1848. Hierin werden o.a. de gemeenten wettelijk verantwoordelijk gemaakt voor de openbare gezondheid.

2.2 De Regenwaterbak in Appingedam

In Appingedam stelde in 1854 burgemeester Mr. Johannes Potter van Loon in een raadsvergadering voor “om regenwaterbakken te laten maken in het belang van ingezetenen deser plaats”. Hij dacht aan bakken met een inhoud van vijftentwintig kubieke ellen te plaatsen op gronden van het gerechtsgebouw of op een andere plaats. Hij schatte de kosten op ongeveer 800 guldens.

De raad vroeg de heren Burgemeester en wethouders een plan te ontwerpen en de kosten te beramen. In 1855 stond er in de gemeentebegroting een bedrag van 400 guldens voor het maken van een regenwaterbak. Omdat de in de arm genomen architect dacht dat het bedrag ontoereikend zou zijn werd besloten een proefregenwaterbak te maken om een beter inzicht in de kosten te bekomen. Of de proef is uitgevoerd is niet bekend.

In 1858 vertelde de burgemeester in de raadsvergadering van 7 augustus dat enige notabelen het plan hadden gevormd een regenwaterbak te plaatsen en dat ze van de kerkelijke gemeente reeds toestemming hadden gekregen om het regenwater van het kerkdak te mogen opvangen.

De groep notabelen richtten op 23 augustus 1859 een vereniging op die zich in artikel 1 van het Reglement ten taak stelde: *“De daarstelling (plaatsing) en het onderhoud van een Regenwaterbak met dakgoten, afvoerpijpen enz. op het beplante kerkhof nabij de Nicolaïkerk te Appingedam. Deze regenwaterbak moet enigszins voorzien in alhier bestaande behoefte aan vers drinkwater en zal dienen ten algemenen nutte, vooral voor de bewoners in de kom van de stad, die tegen een geringe betaling water kunnen bekomen”*.

In artikel 3 stelde: *“Deze oprichting wordt bekostigd uit de ingeschreven gelden der deelnemers. De kosten van onderhoud van den Regenwaterbak en de daartoe behorende werken, de kosten van administratie en van perceptie (inning) zullen uit de opbrengst van het verkochte water worden bestreden”*.

A A N D E E L
IN DEN
R E G E N B A K
BIJ DE
NICOLAÏKERK
TE
APPINGEDAM.

*Het Bestuur der Vereniging voor de daanstelling en
het beheer van den Regenbak bij de Nicolaïkerk te App-
pingedam verklaart, ter volbreuing aan artikel 4 der
Statuten, dat hender dezels is gevergijnd voor een aandel groot*

HONDERD GULDEN

*in genoemden Regenbak met de daaraan verbondene goeten
en afvoersprijzen, en zulks volgens de bepalingen vervat in de
reeds opgemerkte of later op te maken Statuten der Vereniging.*

Appingedam den 1sten September 1859.

Het Bestuur voornemende

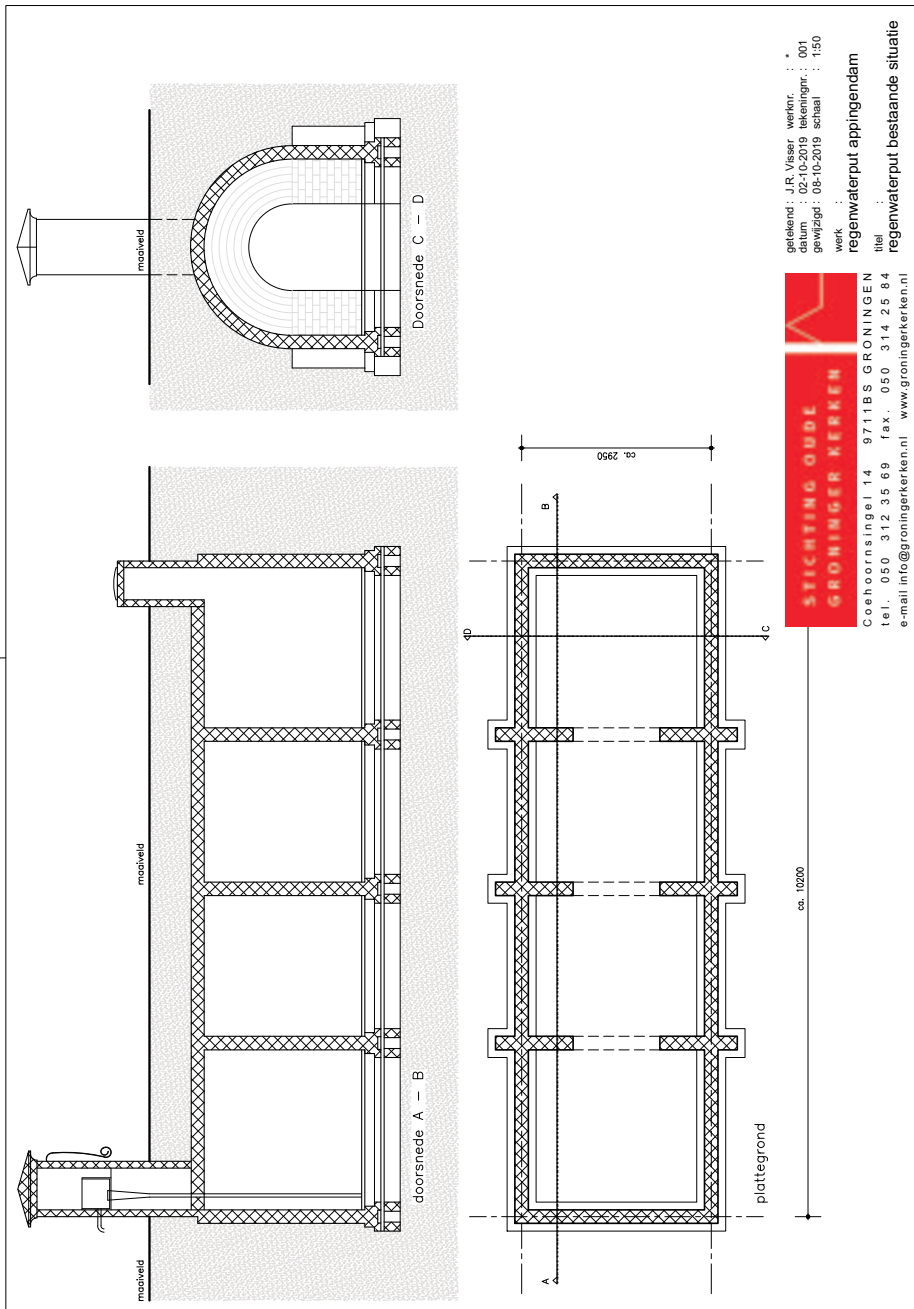
*J. Potter van Boon.
J.C. Roggenkamp
Geraan.*

Men stelde in artikel 2 van het 10 artikelen tellende reglement ook direct de prijs van het water vast. Die prijs fluctueerde naargelang de hoeveelheid water die de regenwaterbak bevatte. In een droge tijd als het in de bak 1.25 el hoog stond, 4 ct. de gang, bij 1.25 tot 2 el was de prijs 3 ct. En als de waterstand boven de 2 el stond werd de prijs 2 ct. de gang. Een gang water was de hoeveelheid water die men met twee emmers in een gang of loop kon halen.

De groep notabelen, deelnemers bij de oprichting van de vereniging, werden na aankoop van aandelen die honderd gulden per stuk kostten aandeelhouders van de regenwaterbak. Het waren vooraanstaande en/of bemiddelde damsters zoals Johannes Potter van Loon (1800-1865) advocaat en procureur te Appingedam en vanaf 1843 burgemeester van stad, Mr. Everhardus van Loon (1826-1903) griffier van de Gedeputeerde Staten van Groningen en schoolopziener. Dr. Paulus Adrianus van der Loeff was arts, Mr. Regnerus Tjarda Mees procureur, Mr. Rudolph Pabes Cleveringa Jzn was oud kantonrechter, Med. Dr. Rudolph Pabes Cleveringa Rzn (1822- 1908) volgde zijn vader op als arts in de Solwerderstraat. Hij was hulpvaardig en sociaalvoelend en zeer gezien in de stad. Voor zijn diensten bij de bestrijding van de cholera-epidemie in 1863 werd hem een zilveren medaille van Koning Willem III toegekend. H.H. van der Werf was scheepsbouwer, Mr Albertus Muntinghe Cleveringa (1809-1874) notaris en advocaat ter stede, Jan Cornelius Roggenkamp (1808-1897) was goud- en zilversmid en Mr. Synco Reijnders 1793-1873 notaris te Delfzijl en Appingedam, was van 1833 tot 1843 burgemeester van Appingedam. Hij schreef gedichten in het Gronings die hij o.a. voordroeg op bijeenkomsten van het Nut.

In 1858 werden ontwerptekeningen van de te bouwen regenwaterbak gemaakt, compleet met een natuurstenen pomp en opbouw waarin de toegang tot de kelder was gesitueerd.

In 1860 gaf de Provincie toestemming om een stukje gemeentegrond ten zuiden van het gerechtsgebouw kosteloos aan de Vereniging van den Regenwaterbak in gebruik te geven om daar de regenwaterbak te bouwen. Men zou uit de tekst van de overeenkomst kunnen opmaken dat de regenwaterbak er toen reeds was.

■ *Foto van de situatie in 2006*

In december 1884 werden de aandelen van Aandeelhouders van de regenwaterbak gratis overgedragen aan de Diaconie van de Hervormde Gemeente te Appingedam. In de akte waarin de overeenkomst werd vastgelegd staat dat de Diaconie de bak overnam met alle lusten en lasten onder voorwaarde dat de regenwaterbak moet blijven ten algemenen nutte en bepaald ten nutte van de ingezetenen wonende in de kom van de Gemeente Appingedam. Waarschijnlijk omdat de diaconie een bestaande organisatie was, waar opvolging van de leden gegarandeerd was en omdat het water afkomstig was van de Nicolaïkerk werd de regenwaterbak overgedragen door de aandeelhouders die hun doel hadden bereikt namelijk het bevorderen van de gezondheid van de Damsters. De prijs van het water bleef zoals destijds was vastgesteld.

Waarschijnlijk is na de komst van waterleiding in Appingedam langzamerhand vergeten dat er dicht bij de Nicolaïkerk een fraai gemetselde regenwaterbak in de grond aanwezig is. Het collectieve geheugen is doorgaans kort.

3. Epiloog

Dat de burgemeester Potter van Loon in 1854 opperde een regenwaterbak te bouwen is niet zo vreemd gezien het feit dat een aantal streekgenoten als de professoren van Doeveren en Van Geuns, Dr. Strating en Dr. Cohen reeds eerder de kwestie hygiëne en drinkwater onder de aandacht hadden gebracht.

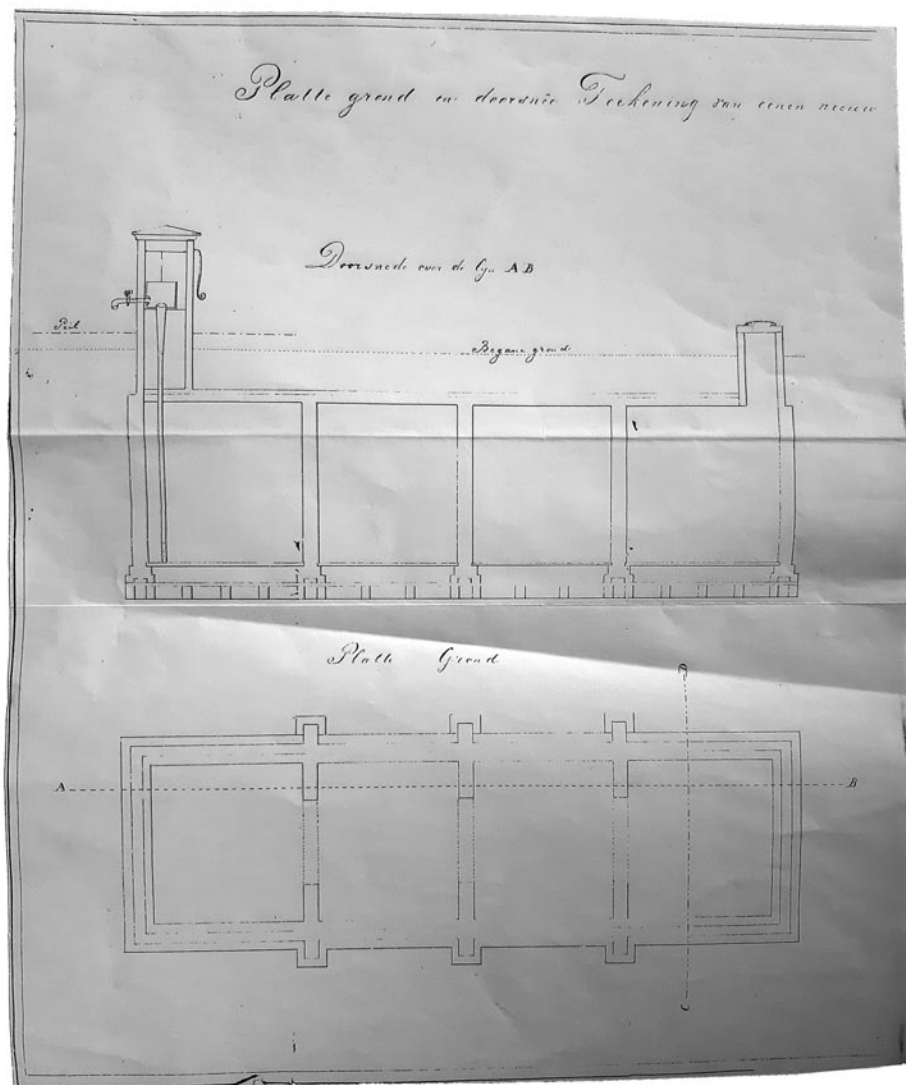
De cholera-epidemie in de jaren 1866-1867 met plm. 21.000 doden was nodig om landelijk de aanleg van waterleidingen en rioleringen ter hand te nemen.

De arts, schrijver, historicus en archeoloog Rembertus Westerhof uit Warffum die met drie ander Groningers in 1848 lid van de Tweede Kamer werd, bepleitte jarenlang wetgeving op het gebied van dood en begraven om hygiënische redenen. Uiteindelijk resulteerde dat in 1869 in de aannemen van de Wet op de Lijkbezorging. In 1872 volgde de Wet op de Besmettelijke Ziekten die o.a. voorschreef dat er lijkenhuizen op kerkhoven en begraafplaatsen zouden zijn.

Het verhaal van de damster Regenwaterbak is ook het verhaal van Damster notabelen die hun verantwoordelijkheid zagen en namen.

Reint Wobbes 2020

4. Bijlagen

■ Ontwerptekening regenwaterbak. plm. 10 m. lang, 270 hoog en breed

REGLEMENT

op de daarstelling, het gebruik en het beheer van den REGENBAK
met annexen nabij de Nicolaïkerk te APPINGEDAM.

Art. 1.

De vereeniging heeft ten onderwerp de daarstelling en het onderhoud van een' *Regenbak* met dakgoten, afvoerpijpen enz. op het beplante kerkhof nabij de Nicolaïkerk te *Appingedam*.

Het vereenigingsjaar loopt van den 1 Januarij tot den 31 December en wordt gerekend te zijn aangevangen den 1 Januarij 1859.

Art. 2.

Deze Regenbak zal strekken om eenigermate te voorzien in de alhier bestaande behoefte aan versch drinkwater en zal derhalve worden dienstbaar gesteld *ten algemeener nutte*, bepaaldelijk ten nutte van de Ingezetenen in de kom der Gemeente *Appingedam* tegen eene geringe betaling van het geleverde water.

Deze prijs zal zijn: als het water op 1,25 el is, 4 Ct. de gang; van 1,25 el tot 2, el 3 Ct. de gang; boven 2 el 2 Ct. de gang.

Art. 3.

Deze oprigting en daarstelling wordt bekostigd uit de ingeschrevene gelden der Deelnemers.

De kosten van onderhoud van den Regenbak en der daartoe behoorende werken, de kosten van administratie en van perceptie zullen uit de opbrengst van het verkochte water worden bestreden.

Art. 4.

Aan de Deelnemers zullen door nu te melden Bestuur worden afgegeven aandelen aan toonder, ieder groot Honderd Gulden; deze aandelen zullen zonder formaliteiten kunnen worden verkocht en overgedragen. Er zal alleen hiervan kennis worden gegeven aan Bestuur.

Art. 5.

Als jaarlijksch dividend zal door de Deelnemers worden genoten, hetgeen de opbrengst van het verkochte regenwater meer zal renderen dan de kosten van onderhoud, administratie en perceptie.

Art. 6.

Het Bestuur der Vereeniging wordt door de Deelnemers opgedragen aan drie Leden, die de bevoegdheid hebben onderling de functiën van President, Secretaris en Penningmeester te regelen.

Jaarlijks treedt een der Leden, volgens een door het Bestuur te maken rooster van aftreding af, doch is dadelijk weder verkiesbaar; de eerste aftreding zal plaats hebben met den eersten Februarij 1860.

Colofon:

Foto's: Gemeente Appingedam, Lourens Hengst

Tekst: Reint Wobbes, Huizinge

Lay-out en druk: Drukkerij Sikkema, Warffum

Adres Stichting Archeologisch Informatiepunt

Wijkstraat 25

9901 AE Appingedam

Bronnen:

- Meniste Vrijage, Jacob van Geuns 1769-1832
- Gronings dokter, Amsterdams Kassier, Dr. Isabella H. van Eeghen 1969
- Een Groninger Familie, De geschiedenis van de afstammelingen van Bronno Fredericks Cleveringa plm. 1658-1720, Mr. Piet Cleveringa 2005
- Uit de geschiedenis van Appingedam, de oude hoofdplaats van Fivelingo, J. Dik
- Nederlands hygiënisten, tussen droom en werkelijkheid 1850-1875, Henk van Zon
- De hygiënisten 1840-1890, E.S. Houwaart
- [Parlement.com](#), Dr. R. Westerhof
- Archief Reint Wobbes

